

Αθήνα 24 Νοεμβρίου 2009

Ο ρόλος του πατέρα στην αγωγή του παιδιού (δημοσιεύτηκε στο 2^ο ΠΕΚ Αθήνας στις 24-11-2009)

Συγγραφείς:

Νικόλαος Τριπόδης, Σχολικός Σύμβουλος

Ιωάννα Καζάνη, Παιδοψυχίατρος

Καλλιόπη Λάμπα, Ψυχολόγος

Επιμέλεια κειμένου: Πολυτίμη Χαμοσφακίδη, Φιλολόγος

Εισαγωγή

Η λέξη αγωγή παράγεται από το ρήμα «άγω» που κυριολεκτικά σημαίνει οδηγώ. Οδηγούμε κάποιον προς μια κατεύθυνση που ως «οδηγοί» έχουμε προεπιλέξει. Θεωρούμε την αγωγή απαραίτητη προκειμένου αυτός που επιθυμούμε να καθοδηγήσουμε να μπορέσει να ενταχθεί στις ομάδες ή στα σύνολα που κοινωνικά επιβάλλονται. Με άλλα λόγια, η αγωγή είναι μια διαδικασία που έχει ως σκοπό την τροποποίηση ενός συνόλου παραγόντων προς την επιθυμητή και αριστερή κοινωνικά προσδιορισμένη κατεύθυνση. Όσον αφορά τα παιδιά, με την λέξη αγωγή αναφερόμαστε στην αρχική ανατροφή και καθοδήγηση από τον οικογενειακό κύκλο, τη διαπαιδαγώγηση μέσω της σχολικής εμπειρίας και τη γαλούχηση από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον για την ομαλή ένταξη και λειτουργικότητά του. Η λειτουργικότητα προϋποθέτει σταθερή συναισθηματική κάλυψη του παιδιού, έτσι ώστε να μπορέσει να ανταπεξέλθει συμπεριφορικά και κοινωνικο-συναισθηματικά σε διάφορες προκλήσεις, όπως είναι η επίλυση καθημερινών προβλημάτων, η έκφραση κατάλληλων συναισθημάτων ανάλογα με την κατάσταση καθώς και η εκτίμηση των σκέψεων και πράξεων του ίδιου του παιδιού από αυτό.

Πιο αναλυτικά η αγωγή:

- Επιδιώκει την πλήρη εξέλιξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και την ενίσχυση του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών.
- Προάγει την κατανόηση, την ανεκτικότητα και τη φιλία μεταξύ όλων των εθνών και όλων των φυλετικών και θρησκευτικών ομάδων.
- Εξοπλίζει τον άνθρωπο με όλα τα εφόδια που θα του εξασφαλίσουν την ευτυχία και την επιτυχία του στη ζωή και θα τον κάνουν ενεργό μέλος της κοινωνίας.

Για την αγωγή του αναπτυσσόμενου ανθρώπου σημαντικό ρόλο παίζουν:

- Η οικογένεια, οι επιδράσεις της οποίας έχουν θεμελιώδη σημασία για την ψυχή και το πνεύμα του παιδιού και αφήνουν βαθιά τη σφραγίδα τους στην προσωπικότητά του.
- Το σχολείο, που αποτελεί την κυριότερη λειτουργία του πνευματικού οργανισμού της ανθρωπότητας.
- Η κοινωνία, οι λειτουργίες της οποίας επηρεάζουν την αγωγή, τη συμπεριφορά και τη ζωή του ανθρώπου.
- Η Πολιτεία, που κατευθύνει τον προσανατολισμό και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης και κατάρτιζει νόμους με τους οποίους ρυθμίζονται οι μεταξύ των πολιτών σχέσεις και εξασφαλίζονται οι κοινωνικές λειτουργίες.

Ο ρόλος του πατέρα στην αγωγή του παιδιού

Ο πατέρας ως ψυχολογική οντότητα μέσα στην οικογένεια ήταν σχεδόν ανύπαρκτος μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Η ψυχολογική πατρότητα ήταν ρόλος επιγενής και έκφραση του συζυγικού συναισθήματος. Ως μια πιθανή αιτία του παραμερισμού του ρόλου του πατέρα θεωρήθηκε η σχετικά περισσότερη ενασχόληση της μητέρας με το παιδί (Parke, 1995). Ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες ολοένα και περισσότεροι ψυχολόγοι χαρακτηρίζουν το ρόλο του πατέρα στην κοινωνική, νοητική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού ιδιαίτερα σημαντικό, ακόμη και από τον πρώτο χρόνο ζωής του βρέφους (Nichols, 1993). Οι θεωρητικές προσεγγίσεις της ψυχανάλυσης υποστηρίζουν ότι τα πρωταρχικά αισθήματα της ασφάλειας που βιώνει το παιδί από τον γονέα «χτίζουν» τη μετέπειτα υγιή ψυχολογική ανάπτυξη του ενήλικα (Shaffer 2000). Επομένως, η ποιότητα της ψυχοσυναισθηματικής κάλυψης παίζει πρωταρχικό ρόλο στις οικογενειακές σχέσεις.

Στον πρώτο χρόνο της ζωής του παιδιού η μητέρα χρειάζεται να προσφέρει τόσα πολλά στο παιδί ώστε κυριολεκτικά «αδειάζει» συναισθηματικά και χρειάζεται την επανατροφοδότηση από τον άντρα της. Αν η επανατροφοδότηση είναι ικανοποιητική τότε και μια δυνητικά «κακή» μητέρα μπορεί να αλλάξει και να δώσει περισσότερα στο παιδί της από όσα πήρε η ίδια όταν ήταν παιδί. Από το δεύτερο και, ακόμη περισσότερο, από τον τρίτο χρόνο, ο πατέρας θα μπει ως ισοδύναμο πρόσωπο στη δυάδα μητέρας – παιδιού και θα δημιουργήσει το οιδιπόδειο τρίγωνο.

Οι κυριότερες ταυτίσεις και προβολές του πατέρα προς το πρώτο παιδί και τη σύζυγο είναι:

- Ταύτιση με το παιδί του

Ο πατέρας ασυνείδητα παλινδρομεί συναισθηματικά και ταυτίζεται με το παιδί του. Αν η σχέση με τη μητέρα του ήταν καλή, τότε θα μπορέσει να προσφέρει πολλά στο παιδί και στη γυναίκα του. Η συναισθηματική αυτή προσφορά θα κάνει τη μητέρα ακόμα πιο καλή για το παιδί της. Έτσι όλα τα μέλη της οικογένειας είναι σε ένα κύκλο θετικών τροφοδοτήσεων μεταξύ τους.

Αν οι πρώτες του εμπειρίες με τη μητέρα του ήταν «κακές», θα ταυτίσει ασυνείδητα τη γυναίκα του με τη μητέρα του και θα αρχίσει να την θεωρεί «κακή» μητέρα για το παιδί του. Η έννοια του ασυνείδητου είναι σημαντική, διότι με την ταύτιση ο πατέρας βιώνει συναισθήματα από προηγούμενες εμπειρίες ως τωρινές, όμως δεν έχει επίγνωση ότι αυτή η κατάσταση είναι έργο του ασυνείδητου. Τα ασυνείδητα συναισθήματα επιθετικότητας προς τη μητέρα του θα στραφούν τώρα εναντίον της γυναίκας του και θα θελήσει όχι απλώς να

βοηθήσει στην ανατροφή του παιδιού, αλλά και να την αναλάβει ολοκληρωτικά υποκαθιστώντας τη γυναίκα του.

Αν όμως οι νευρωσικές του ανάγκες δεν είναι τόσο έντονες, η ταύτιση με το παιδί του που έχει «καλή» μητέρα, μπορεί να τον βοηθήσει να θεραπεύσει μερικά από τα προβλήματα που είχε με τη δική του μητέρα. Είναι μια δεύτερη ευκαιρία να ξαναζήσει τη νηπιακή του ηλικία με «καλύτερη» μητέρα και να βελτιωθεί μέσα του η εικόνα της.

- Ταύτιση του παιδιού με τον αδελφό ή την αδελφή του πατέρα

Ο πατέρας μπορεί να ταυτίσει ασυνείδητα το παιδί του με τον αδελφό ή την αδελφή του που ήρθε μετά από αυτόν και τον εκθρόνισε από την προνομιακή σχέση που είχε με τη μητέρα του. Μπορεί να νιώσει έντονη ζήλια για το γεγονός ότι το παιδί του «κλέβει» την αποκλειστική φροντίδα της γυναίκα του που την ταυτίζει με τη μητέρα του και να ενεργοποιήσει επιθετικά συναισθήματα προς τη γυναίκα ή το παιδί του, τα οποία μπορεί να εκδηλωθούν με ανοιχτή επιθετικότητα, απαιτητικότητα ή αδιαφορία.

- Ταύτιση του παιδιού του με τον πατέρα του

Ο πατέρας ξαναζεί το οιδιπόδειο τρίγωνο της παιδικής του ηλικίας και ταυτίζει το παιδί με τον πατέρα του ο οποίος είχε έντονη σχέση με τη μητέρα του, από την οποία σχέση ένιωθε αποκλεισμένος. Αυτή η αναβίωση ενεργοποιεί μέσα του όλη την ποικιλία των συναισθημάτων της οιδιπόδειου περιόδου, επιθετικότητα προς το παιδί (πατέρα), επιθετικότητα προς τη γυναίκα του (μητέρα), υπερβολική σεξουαλικότητα ή αντίθετα σεξουαλική αδιαφορία προς τη γυναίκα του, εξωσυσυγική σχέση ή εμφανή ζηλότυπη συμπεριφορά προς τη σύζυγο και ανταγωνιστική προς το παιδί.

- Ταύτιση του πατέρα με τον πατέρα του:

Αυτή είναι και η συχνότερη ταύτιση, όταν ο πατέρας νιώθει και φέρεται προς το παιδί του όπως έχει εγγράψει μέσα του ασυνείδητα τη συμπεριφορά του δικού του πατέρα προς αυτόν κατά τις διαδοχικές αναπτυξιακές του φάσεις. Έτσι το παιδί του περνά τις διάφορες αναπτυξιακές φάσεις της παιδικής ηλικίας και ξαναζωντανεύει ασυνείδητα τις παρόμοιες φάσεις της δικής του παιδικής ηλικίας με τα θετικά και τα αρνητικά τους στοιχεία. Αν υπερτερούν τα θετικά στοιχεία ο πατέρας γίνεται καλός πατέρας και σύζυγος, έχει θετική επίδραση στη γυναίκα και στο παιδί του και δημιουργεί μια καλή οικογενειακή ατμόσφαιρα. Αν υπερिशύουν τα αρνητικά στοιχεία, οδηγούν τον πατέρα σε μεγαλύτερη ή μικρότερη απόρριψη του παιδιού του ή σε επιδείνωση της σχέσης του με τη γυναίκα του.

Ναρκισσιστικές ανάγκες του πατέρα, όπως η υπερβολική ανάγκη για θαυμασμό, προβάλλονται στο παιδί του, και μπορεί να ικανοποιηθούν ή να ματαιωθούν. Για παράδειγμα, ο πατέρας μπορεί να αισθάνεται άσχημος, μη αγαπητός, και αν το παιδί είναι

όμορφο, αξιαγάπητο, τότε αισθάνεται ευτυχισμένος γιατί μέσω του παιδιού του ικανοποιεί αυτές τις ανάγκες για τον εαυτό του. Αυτό θα γίνει ακόμα εντονότερο αργότερα όταν το παιδί θα γίνει φορέας όλων των ανικανοποίητων αναγκών του πατέρα. Αν πετύχει, ο πατέρας θα είναι ευτυχής όχι μόνο για το παιδί του αλλά και για τον εαυτό του, γιατί θα έχει ικανοποιήσει μέσω του παιδιού του τις δικές του ναρκισσιστικές ανάγκες, οι οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία υπερβολικής αυτοεκτίμησης και στην εικόνα του πατέρα για τον εαυτό του ότι είναι πλέον ιδιαίτερα ξεχωριστός και άξιος θαυμασμού.

Αντίστοιχα, ο πατέρας μπορεί να προβάλλει στο παιδί του ανεπιθύμητα στοιχεία της δικής του προσωπικότητας και μέσω της προβλητικής αυτής ταύτισης να απορρίπτει το παιδί του. Το παιδί τότε θα μεγαλώσει ενδοβάλλοντας, δηλαδή θα αφομοιώσει ασυνείδητα, την εικόνα που έχει ο πατέρας του για αυτό και θα σχηματίσει μια εικόνα του εαυτού του που θα χαρακτηρίζεται από χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Μια άλλη σημαντική και συχνή διαταραχή της σχέσης πατέρα – παιδιού συμβαίνει όταν ο πατέρας δεν καλύπτεται συναισθηματικά από τη σύζυγό του και στρέφεται προς το παιδί για να καλύψει τις ανάγκες του αυτές ιδιαίτερα στην περίπτωση που είναι κορίτσι. Τότε ουσιαστικά «νυμφεύεται» το κορίτσι του, προσκολλάται επάνω του και γίνεται σαφώς αποπλανητικός μαζί του. Αυτό φορτίζει πολύ έντονα τόσο το κορίτσι όσο και τη μητέρα, η οποία αισθάνεται αποκλεισμένη από τη σχέση αυτή. Παράλληλα, η προσκόλληση του πατέρα στην κόρη του δημιουργεί φοβερές περιπλοκές στην ομαλή εξέλιξη και λύση του οιδιπόδειου συμπλέγματος, γιατί ο πατέρας δεν επιτρέπει ουσιαστικά στην κόρη του να προχωρήσει πέρα από αυτόν. Δεν βλέπει την κόρη του σαν ανεξάρτητη οντότητα, αλλά τη χρησιμοποιεί σαν αντικείμενο για τις ανικανοποίητες συναισθηματικές του ανάγκες. Αν αυτό μεταφερθεί και στο σεξουαλικό τομέα, δημιουργεί φοβερές εντάσεις με αποτέλεσμα σε μερικές περιπτώσεις την αιμομιξία.

Είναι κατανοητό ότι η χαμηλή ποιότητα της συζυγικής συμβίωσης υπονομεύει τη γονεϊκή εμπλοκή στην ανάπτυξη του παιδιού. (Lamb, 1997). Αντίθετα, η ικανοποίηση του πατέρα από το γάμο του αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία πιο ασφαλούς σχέσης μεταξύ πατέρα και κόρης (Goldberg and Easterbrooks, 1984). Συμπερασματικά, το είδος της συζυγικής σχέσης επηρεάζει τη σχέση με το παιδί (McLeod, 2003).

Η γέννηση του δεύτερου και των επόμενων παιδιών δεν έχει για την οικογένεια την ίδια σημασία που έχει η γέννηση του πρώτου. Επηρεάζουν όμως κι αυτά σημαντικά την οικογενειακή ισορροπία. Το φύλο του παιδιού μπορεί να αποτελέσει έναν παράγοντα. Αν ο πατέρας ήθελε αγόρι και το πρώτο παιδί ήταν κορίτσι, είναι πιθανό να μετακινήσει την κύρια συναισθηματική επένδυση από το ένα παιδί στο άλλο. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και στη

μητέρα. Αν η μητέρα είχε δημιουργήσει στενό δεσμό με το πρώτο παιδί ο οποίος απέκλειε τον πατέρα, τότε ο τελευταίος μπορεί να προσκολληθεί στο δεύτερο παιδί για να αποκτήσει κι αυτός το δικό του αντικείμενο. Έτσι, οι κρυφές συμμαχίες μέσα στην οικογένεια ανακατατάσσονται. Έρευνες επισημαίνουν τον ρόλο του πατέρα στην ανάπτυξη της εικόνας και του φύλου ιδιαίτερα στα αγόρια (Bronstein, 1988).

Όταν ο κάθε γονέας έχει από ένα παιδί στη σφαίρα επιρροής του, οι εκλεκτικές αυτές συμμαχίες προκαλούν έντονα προβλήματα ενοχών, επιθετικότητας ή κατάθλιψης, καθώς τα παιδιά χρειάζεται να έχουν καλή σχέση και με τους δύο γονείς. Αν η μητέρα έχει «εγκλωβίσει» την κόρη της σαν δικό της αντικείμενο, τότε στην οιδιπόδεια φάση η κόρη δεν μπορεί να μεταφέρει μερικά από τα συναισθήματα της προς τον πατέρα της, γιατί η μητέρα την κρατά «φυλακισμένη» στην υπερπροστατευτική της αγάπη. Η κόρη νιώθει μεγαλύτερη ενοχή για τα ερωτικά της συναισθήματα προς τον πατέρα και καταπιεσμένη επιθετικότητα προς τη μητέρα.

Αν, πάλι, η μητέρα έχει διαλέξει το γιο σαν το δικό της αντικείμενο αγάπης, ο γιος θα αισθανθεί περισσότερο ένοχος στην οιδιπόδεια φάση, με εντονότερο άγχος τιμωρίας από τον πατέρα. Το φυσιολογικό άγχος ευνουχισμού του αγοριού αυτής της ηλικίας γίνεται εντονότατο και πιο πραγματικό, γιατί συνήθως ο πατέρας αντιδρά επιθετικά σε μια τέτοια κατάσταση και η επιθετικότητά του στρέφεται όχι πάντα προς την απορριπτική σύζυγο αλλά προς το γιο που του κλέβει την αγάπη της γυναίκας του. Και στις δυο οιδιπόδειες φάσεις που αφορούν τα αγόρια και τα κορίτσια κυριαρχούν τα αισθήματα της εχθρότητας και του ανταγωνισμού προς τον γονέα του ίδιου φύλου (Brannon, 2008).

Μια συχνή περίπτωση που οδηγεί σε έντονα προβλήματα είναι η περίπτωση όπου η σχέση μητέρας – κόρης ήταν «ελαττωματική» από τον πρώτο χρόνο. Όπως αναφέρει και ο Winnicot, μια «αρκετά καλή μητέρα» κατά τον πρώτο χρόνο ζωής του παιδιού ανταποκρίνεται στις ανάγκες του χωρίς όμως να εξαναγκάζει τον εαυτό της με το να παρέχει υπερβολική προστασία (McLeod, 2003). Εάν η μητέρα δεν έδωσε στην κόρη τα απαραίτητα συναισθηματικά εφόδια η κόρη δημιούργησε μια ναρκισσιστική διαταραχή της προσωπικότητας. Σύμφωνα με το Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο των Ψυχικών Διαταραχών DSM -IV –TR, αυτό το είδος διαταραχής προσωπικότητας χαρακτηρίζεται από έντονες ιδέες έπαρσης και ικανότητας. Το άτομο επιζητά την αυτοβεβαίωση μέσω των άλλων, δημιουργώντας μια φανταστική εικόνα ανυπέβλητης επιτυχίας και ικανότητας με πολλά στοιχεία αλαζονείας. Αυτές οι ιδέες δημιουργούνται ασυνείδητα και, στην πραγματικότητα, υποδεικνύουν χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Η γέννηση ενός δεύτερου παιδιού, πιθανόν αρσενικού, επιτείνει την συναισθηματική αποστέρηση της κόρης που στρέφεται προς τον πατέρα της και δημιουργεί συμμαχία μαζί του για να έχει κι αυτή έναν αποκλειστικό δεσμό αγάπης. Στην οιδιπόδεια όμως φάση τα εμφανιζόμενα ερωτικά στοιχεία του δεσμού προς τον πατέρα θα προκαλέσουν εντονότερες ενοχές και φόβους εκδίκησης εκ μέρους της μητέρας, η οποία πραγματικά μπορεί να εκδηλώσει επιθετικότητα προς την κόρη της.

Αυτός όμως που δέχεται το εντονότερο τραύμα σε αυτήν τη φάση της οικογενειακής ζωής είναι το πρώτο παιδί που εκθρονίζεται από τη μοναδική σχέση που είχε στην οικογένεια. Το ναρκισσιστικό αυτό πλήγμα που δέχεται συνεπάγεται πρόσκαιρες ή μόνιμες διαταραχές στην πλειοψηφία των πρώτων παιδιών. Εκτός από τη ζήλια, η γέννηση του δεύτερου παιδιού προκαλεί ανακατατάξεις στις εσωτερικές και εξωτερικές σχέσεις του πρώτου προς τους γονείς του με τη μορφή επιθετικότητας ή προσκόλλησης στον έναν από τους δύο, καθώς προσπαθεί να δημιουργήσει συμμαχίες για την αντιμετώπιση του «εισβολέα».

Η γέννηση τρίτου ή και περισσότερων παιδιών προκαλεί περαιτέρω ανακατατάξεις στο οικογενειακό σχήμα αλλά δεν έχει συνήθως τη βαρύτητα που έχει ο ερχομός του πρώτου παιδιού για τους γονείς και η γέννηση του δεύτερου παιδιού για το πρωτότοκο. Τα πρώτα αυτά χρόνια της οικογενειακής ζωής αποτελούν και τα πιο κρίσιμα για την ανάπτυξη των παιδιών. Οι τρόποι και οι μορφές συναισθηματικών συναλλαγών που αναπτύσσονται σε αυτήν την περίοδο καθορίζουν πλέον αποφασιστικά την πορεία της οικογένειας στα επόμενα στάδιά της.

Βιβλιογραφία

1. Blos, P. (1967), *Les adolescence, Essais de psychanalyse*, Stock, Paris
2. Brannon, L. (2008), *Gender: Psychological Perspectives*, (5th edition), Pearson
3. Bronstein and G. P. Cowan, (Eds.) (1988), *Fatherhood today: Men's changing role in the family*, (pp. 107-124), New York: Wiley
4. ERIKSON, E. H. (1972), *Adolescence et crise*, Flammarion, Paris
5. FREUD, A. (1949), *Le moi et mecanismes de defense*, P.U.F., Paris
6. Goldberg, W. A. and Easterbrooks, M. A. (1984), *The role of marital quality in toddler development*, *Developmental Psychology*, 20, 504-514
7. HAIM, A. (1970), *Les suicides d' adolescents*, Payot, Paris
8. Lamb, M. E. (1997), *The role of the father in child development* (3rd ed.), New York: Wiley
9. MALE, P. (1982), *La crise juvenile*, Payot, Paris
10. McLeod, J. (2003), *An introduction to counselling*, 3rd edition, Open University Press
11. Nichols, M. R. (1993), *Parental perspectives on the childbirth experience*, *Maternal-Child Nursing Journal*, 21, 99-108
12. Parke, R. D. (1995), *Fathers and families*, In M. Bonstein (Ed.), *Handbook of parenting* (Vol 13, pp. 27-63), Hillsdale, NJ: Erlbaum
13. Shaffer, D. R. (2000), *Social and Personality development* (4th edition), Wadsworth
14. Γεώργας, Δ. (1997), *Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας, στο Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική σ' ένα μεταβαλλόμενο κόσμο*, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΟΠ, Αθήνα
15. ΓΙΩΣΑΦΑΤ, Μ. (1985), *Καμικάζι, στο Έφηβος και Οικογένεια*, Εστία, Αθήνα
16. Μουσούρου, Λ. (1988), *Οικογένεια και παιδί στην Αθήνα*, Αθήνα: Εστία
17. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Π., ΜΠΟΤΟΝΑΚΗΣ, Γ. (1974), *Συναισθηματικές σχέσεις δασκάλων και εφήβων*, *Ιπποκράτης*, 3